

ARACHNOLOGICKÉ CENTRUM PŘI KATEDŘE ZOOLOGIE PŘF UK V PRAZE, JAKO JEDNA Z ETAP VÝVOJE ČESKÉ ARACHNOLOGIE *

Jan BUCAR

Katedra zoologie, Přírodovědecká fakulta Karlovy univerzity, Viničná 7, CZ-128 44 Praha 2, Česká republika
e-mail: lenne@prfdec.natur.cuni.cz

BUCHAR, J., 2004: Arachnology centre within Department of Zoology of Faculty of Science, Charles University in Prague, as a one of progress phase of arachnology in Czech Republic. *Entomofauna carpathica*, 19: 17-20

Abstract: Systematic arachnological research in Czechoslovakia begun in the beginning of XX. Century, when two prominent arachnologists - F. Miller (1902–1983) and J. Kratochvíl (1909–1992) launched collaboration. The main spirit of arachnology in Czechoslovakia became Prof. RNDr. F. Miller, DrSc. His student J. Buchar (*1932) critically evaluate existing data from Czech Republic. In 1971, Brněnský kongres had a great importance for activation of young arachnologists and the important publication Key of Czechoslovak spiders was issued. In 1972 arachnology centre within Department of zoology of Faculty of science, Charles University in Prague was founded. Arachnological section of the Czech Entomological Society was constituted on 26. November 1993 and as first president Prof. RNDr. Jan Buchar, DrSc. was elected. In 2002 „Catalogue of spiders in Czech republic“ was issued.

Key words: Czech Republic, Slovakia, arachnology, history

Omlouvám se, že teprve při přednášení tohoto příspěvku si uvědomuji, že by jeho nadpis měl správněji vyznět, jako jedna z etap československé arachnologie. Jednoznačně to vyplývá z předneseného textu.

Pražské arachnologické centrum bylo zřízeno za plného porozumění vedoucího Katedry systematické zoologie Doc. RNDr. Miroslava Kunsta, CSc., na počátku roku 1972. Trvale bylo tvořeno dvěma členy katedry. Kromě J. Buchara (*1932) to byla E. Laštovková (1942–1987), technická asistentka katedry, která se stala díky své svědomitosti a arachnologické erudici významnou oporou tohoto centra. Kromě toho se centrum postupně opíralo o všechny diplomanty a absolventy katedry, ale i o řadu významných zájemců z řad lékařů a dalších přírodovědců, ale i technicky zaměřených zájemců. Dlouhodobě hrálo významnou roli v chodu Arachnologické sekce, jak v její celofederální působnosti při Slovenské entomologické společnosti, tak později jen v rámci České republiky.

Připomeňme si na jaké historické situace vznik centra navazoval. Pokud jde o XIX. století, tak existoval veliký nepoměr mezi prozkoumaností arachnofauny českého a slovenského území. Fauna Českého masívu má odlišnou strukturu než fauna Slovenských Karpat. Na Slovensku v devadesátých letech vychází vynikající dílo CHYZER & KULCZYNSKI 1891, 1894, 1897, které díky dokonalým kresbám Poláka Ladislava Kulczyńskiego představuje dosud nedoceněný pramen poznání pro všechny následné generace středoevropských arachnologů. Tuto skutečnost můžeme ilustrovat na popisu *Philodromus buddenbrocki* Braun, 1961. Autor tohoto popisu nechal do úvahy poměrně jednoznačný popis téhož druhu sub *Ph. marmoratus* Kulczyński, 1891 z území Slovenska. Výzkum arachnofauny Českých zemí neměl takovou osobnost, nepočítámeli vynikající arachnologové německé a rakouské, byť zpravidla popisovali zdejší druhy převážně z jejich domácího prostředí.

Vše se změnilo až ve třicátých letech XX. století, kdy byl zahájen soustavný výzkum arachnofauny někdejšího Československa. Zejména jde o spolupráci

dvou našich významných arachnologů: F. Millera (1902–1983) a J. Kratochvíla (1909–1992). Kratochvíl, vyučující na Vysoké škole zemědělské v Brně, měl lepší pracovní podmínky pro arachnologický výzkum než Miller, který vyučoval na středních školách na Slovensku. Kratochvíl začal publikovat o tři roky dříve, již v roce 1931 a hned v první své arachnologické práci mimo jiné upozornil na významný taxonomický problém spočívající v objevení nového druhu rodu *Pirata* (*P. tenuitarsis*) pro Československo, byť ji zatím chápal jen jako *Pirata piraticus* var. *moravicus*. Pozitivně ovlivňoval i přístupy Millerovy: od faunistického výzkumu k výzkumu taxonomickému. Společně opublikovali v letech 1938 až 1940 deset hodnotných prací, některé z nich v zahraničních časopisech.

Kromě nich v té době publikují o naší arachnofauně Jiří Baum (1900–1944), Vladimír Šilhavý (1913–1984) a Emanuel Bartoš (1902–1966). Dr. J. Baum vešel do povědomí arachnologů především svým seznamem pavouků Čech a Moravy (BAUM 1929), své kladné místo zaujímá i populárně vědecká kniha V říši pavouků (BAUM 1938), která leckoho přivedla k hlubšímu zájmu o pavouky. Mimo jiné i spoluautora jejího nového a rozšířeného vydání (BAUM & BUCAR 1973), byť bylo publikováno mnoho let po předčasném úmrtí J. Bauma, v židovském ghettu ve Varšavě.

Prof. E. Bartoš DrSc., se zabýval příležitostným výzkumem arachnofauny a opilionidofauny Slovenska, kde působil jako gymnasiální profesor. V padesátých letech především podporoval zaměření svého asistenta na katedře systematické zoologie J. Buchara k arachnologickému výzkumu a sám vedl dvě arachnologické diplomové práce (ŽĎÁREK 1961, VALEŠOVÁ 1962).

Podobně i MUDr. V. Šilhavý, CSc., se věnoval pavoukům jen nevýznamně (drobné publikace z let 1938–1958), avšak záhy se vypracoval na mezinárodně uznávaného znalce sekáčů.

Mezitím se prof. RNDr. F. Miller, DrSc. postupně stává hlavní osobností araneologického výzkumu Československa. Opět na tom měl jistou zásluhu

akademik J. Kratochvíl, který jej uvedl krátce po druhé světové válce na Vysokou školu zemědělskou v Brně, neboť sám přešel na místo ředitele Ústavu pro výzkum obratlovců ČSAV v Brně, který právě zakládal. Zatímco Kratochvíl se poté zaměřil téměř výhradně na jeskynní arachnofaunu Balkánského poloostrova (poslední práce KRATOCHVÍL 1978), Miller budoval od samého počátku základy rozsáhlé pinakotéky vlastních kreseb důležitých struktur všech druhů našich pavouků, s kterými přišel do styku. První takovou prací, ve které využívá svých mimořádných výtvarných schopností, je studie o pavoucích mohelenské hadcové stepi (MILLER 1947). Pak následovaly monografie o rodech do té doby s dosti problematickou rozlišitelností jejich druhů (*Centromerus*, *Euryopis*, *Panamomops*, *Zelotes*, *Micaria*, *Robertus* a *Dipoena*).

Důležitým příspěvkem F. Millera arachnologii byl i jeho velice obětavý vztah k mladé arachnologické generaci v Čechách i na Slovensku. Školili se u něho ovšem i polští a srbsští arachnologové a rozsáhlé kontakty měl s většinou významných evropských odborníků.

V poválečném období se seznámil s pilným sběratelem, gymnaziálním profesorem v Třeboni Jaroslavem Martínkem (1915–1968). Významnou oporu prof. Miller představoval i pro J. Buchara, který s ním navázal kontakty jako začátečník v tomto oboru již roku 1958 a mohl se na svého učitele obracet se všemi problémy při přípravě své kandidátské (obhájena 1963) a později i habilitační disertace (obhájena 1972).

J. Buchar směřující ke komplexnímu vyhodnocení arachnofauny Čech, nejprve kriticky zhodnotil veškeré dosavadní údaje o výskytu pavouků na tomto území (BUCHAR 1961), aby mohl v letech 1958–1970 uskutečnit faunisticko-ekologický výzkum pavouků šestnácti modelových lokalit, které byly zvoleny tak, aby reprezentovaly základní typy přírodních poměrů Čech. V souvislosti s tím vypracovává klasifikace umožňující na základě výskytu pavouků monitoring změn přírodních poměrů. Byla to jednak klasifikace hojnosti výskytu, dále klasifikace termopreference a zejména klasifikace vztahu jednotlivých druhů k různému stupni antropogenního narušení přirozených stanovišť.

Významným rokem ve vývoji československé arachnologie byl rok 1971. Ve dnech 30. srpna až 4. září se konal v Brně na počest Prof. F. Millera V. mezinárodní arachnologický kongres. Po kongresech, které se do té doby konaly v Německu, či ve Francii, to byl první kongres na území tehdejšího socialistického bloku. Stalo se tak z iniciativy vedení CIDA (Centre International de Documentation Arachnologique se sídlem v Paříži). Tato vrcholná instituce, organizovala mezinárodní arachnologické kongresy a vydávala každoroční přehledy opublikovaných arachnologických prací a u příležitosti kongresů i adresáře svých členů. Přitom pomáhal sbor korespondentů ze všech zemí světa. Za Československo byl v té době korespondentem V. Šilhavý. I z jeho popudu byl na tříleté období před Brněnským kongresem zvolen jedním z místopředsedů CIDA právě Prof. F. Miller.

Brněnský kongres měl veliký význam pro aktivizaci mladých arachnologů, nejenom na úrovni celosvětové, ale i pro spolupráci v rámci Československa. Poprvé se zde setkávají Jaroslav Svatoň (*1933), iniciativní slovenský arachnolog působící v Muzeu A. Kmeťa v Martině a

Jan Buchar plánující ustavení arachnologického centra při Katedře systematické zoologie Přírodovědecké fakulty UK v Praze.

Kromě Brněnského kongresu měla pro vznik pražského arachnologického centra význam ještě jiná událost roku 1971. Tou bylo knižní vydání klíče pavouků Československa (MILLER 1971). Bylo to dílo, které ač psáno česky, přitahovalo zájem většiny evropských arachnologů. Zejména pro jeho precizně provedené kresby důležitých diagnostických znaků. Dvojnásob to platilo pro zájemce z Československa. Z toho důvodu byla již v roce 1972 zorganizována J. Bucharem první akce Pražského centra - studijní arachnologická exkurze do okolí Zruče nad Sázavou, kde byl zvláštní důraz kladen na výzkum arachnofauny místní dolnokralovické hadcové lokality. Exkurze se účastnili: P. Bílek z Krajského muzea v Hradci Králové, dvě diplomantky katedry zoologie (M. Trucová a H. Šinková) a dva její absolventi (V. Bukva a J. Hajer), dále MUDr. P. Kasal. Mezi účastníky byli i dva pracovníci ze slovenských zoologických pracovišť: J. Svatoň a O. Žitňanská. Tak byla založena významná tradice, v níž je pokračováno podnes. Záhy byly pořádány sběrací exkurze střídavě i na Slovensku. Později dokonce na Slovensku i v Čechách každoročně, ovšem s ohledem na to, aby se obou mohli účastnit zájemci z obou území.

V únoru 1973, po první arachnologické exkurzi, byl zorganizován pro její účastníky na Katedře zoologie v Praze dvoudenní determinační seminář, kde bylo umožněno optimální využití Millerova klíče, které se neobešlo bez demonstrace srovnávacího materiálu, protože pro málo zkušené determinátory nebývá využitelnost klíče, vzhledem k jeho stručnosti zcela bez problémů. Tentýž rok (9.–12. června) byla uspořádána v pořadí druhá exkurze směřující do Orlických hor a jejich podhůří.

Zvláštní postavení mezi všemi exkurzemi měla v pořadí třetí. Na oplátku nás na ní pozval kolega Svatoň, který ji svolal do Turčianských Teplíc, do míst, kde začal svoji pedagogickou kariéru, ale i kariéru arachnologickou prof. F. Miller. Konala se 14.–20. června 1974. Miller byl akci přítomen i se svou paní Jarmilou. Navíc podle předběžné dohody s českou stranou, se exkurze stává současně ustavujícím sjezdem Arachnologické sekce Slovenské entomologické společnosti při Slovenské akademii věd. Tento akt byl považován za významný počín upevňující spolupráci mezi českými a slovenskými arachnology.

Pražské arachnologické centrum se přirozeně stalo aktivní součástí Arachnologické sekce SES při SAV. Projevilo se to mimo jiné řadou společných exkurzí, pořádaných každoročně buď v Čechách nebo na Slovensku, někdy i v tomtéž roce na obou územích. Takže v roce 1978 Milan Antuš, pravidelný účastník všech exkurzí, když chtěl zvládnout obě, použil letadla, aby po absolvování akce v Českém středohoří (18.6.), mohl nastoupit další den na exkurzi, konanou do Trenčianské kotliny. Projevilo se to i v dalších akcích, takže po Mgr. Jaroslavu Svatoňovi (1974–1978) a prof. Millerovi (1978–1883), byl zvolen v roce 1983 na předsednické místo i budovatel Pražského centra prof. Jan Buchar.

Existenčně významnou činností Pražského centra bylo vedení diplomových prací. Pod vedením J. Buchara

jich bylo vypracováno a obhájeno celkem 29. Mnozí z úspěšných diplomantů pokračovali i v dalším aspirantském (v dnešní terminologii doktorandském) studiu: K. Absolon (Státní ústav ochrany přírody), P. Bílek (člen katedry anatomie v Hradci Králové), V. Bukva (Parazitologický ústav AV ČR), J. Hajer (vedoucí katedry na Pedagogické fakultě UJEP), L. Nevoralová (asistentka katedry zoologie PřF UK), S. Pekár (docent na Přírodovědecké fakultě Masarykovy univerzity v Brně), V. Růžička (Entomologický ústav AV ČR) a M. Řezáč (úspěšný doktorand s pozitivním mezinárodním ohlaselem). Aniž by zde prodělávali magisterské studium, dosáhli titulu (CSc., nebo PhD) pod Bucharovým vedením ještě další osobnosti: Z. Habibullah 1987 (studium diapauzy u *Pisaura mirabilis*), J. Král (karyotypy nadčeledi Amaurobioidea a Dictynoidea) a I. Chvátalová (pavoučí společenstva Velké kotliny v Jeseníkách).

Důležitou činností Pražského centra byly páteční odpolední semináře. Za života prof. Millera proběhlo poměrně málo seminářů. Vše se odehrávalo v rámci konzultací na jeho pracovišti v Brně. Pravidelné konání seminářů nastalo až po jeho úmrtí. Odešel laskavý učitel a pomocník všech, kteří se na něho obrátili. Od 11.11. 1983 do 26.11.1993 bylo uskutečněno v sídle arachnologického centra na Katedře zoologie celkem padesát seminářů s cílem semknout síly, aby arachnologický výzkum mohl dále úspěšně pokračovat. Každý seminář míval jedno až dvě témata uvedená přednáškou a doprovázená bohatou diskusí. Často šlo o předběžné diskuse nad disertacemi před jejich obhajobou nebo nad připravovanými přednáškami na mezinárodní kolokvia, kongresy atp. Jindy byly semináře zaměřeny metodicky, nebo na nich byly přednášeny zprávy o konaných konferencích. Pravidelně byly na semináře zařazovány informace z výboru Arachnologické sekce SES při SAV. Po tomto hlavním programu se zpravidla diskutovalo nad obtížně determinovatelnými pavouky. Výjimečně na těchto seminářích přednášeli i zahraniční hosté (doc. K. Thaler z Innsbrucku, dr. J. Haupt z tehdejšího Západního Berlína, G. Töpfer-Hofman z Erlangen).

Důležitou náplní seminářů bylo též praktické završení programu síťového mapování výskytu čeledi slíďákovitých – Lycosidae, které vedlo k metodicky novému prověření výše zmíněných Bucharových klasifikací. Doc. Buchar, v té době vědecký tajemník Čs. zoologické společnosti při ČSAV, za účinné podpory předsedy této společnosti, akademika J. Kratochvíla, zorganizoval vydání mapy 1 : 500 000 pro síťové mapování organismů zoologickými institucemi Československé republiky. Ještě před vydáním mapy měli zástupci těchto institucí možnost vyjádřit své požadavky na kvalitu mapy. Po vyjítí mapy vypracoval Buchar pro arachnologické centrum při Katedře zoologie *Interní pomůcku Katedry systematické zoologie PřF UK pro spolupracovníky na výzkumném úkolu „Síťové mapování čeledi Lycosidae“*. Výsledky jsou publikovány v několika pracích a po nezbytném rozšíření tvořily základ databáze pro pozdější katalog (BUCHAR & RŮŽIČKA 2002).

Již před padesátým seminářem se začala projevovat skutečnost, že nezávisle na Pražském centru vznikají další centra arachnologického výzkumu na různých místech dnešní České republiky. První takovou akcí, na je-

jímž řízení se především podílel RNDr. Z. Majkus, CSc. z Ostravské přírodovědecké fakulty, bylo uspořádání Československo-polského arachnologického symposia (30.6. – 3.7.1986) v Ostravě. Kromě Čechů, Slováků a Poláků, se ho zúčastnili i 3 Němci a jeden Rakušan.

Významná decentralizace arachnologických aktivit nastala po rozdělení Československa a v důsledku toho i nově vytvořené Arachnologické sekce České společnosti entomologické. Dne 26. listopadu 1993 se na Přírodovědecké fakultě UK v Praze koná ustavující schůze Arachnologické sekce České společnosti entomologické. Předsedou je zvolen Prof. RNDr. Jan Buchar, DrSc., místopředsedou RNDr. Vlastimil Růžička, CSc. Dne 11. února 1994 se koná na Přírodovědecké fakultě Ostravské univerzity v Ostravě schůze dosavadního výboru Arachnologické sekce Slovenské entomologické společnosti, na které je ukončena federální působnost této sekce. Na schůzi Arachnologické sekce SES, konané 8. 4. 1994 na Ústavu krajinné ekologie SAV v Nitře je předsedou sekce zvolen RNDr. Peter Gajdoš.

Záhy po vzniku sekce dochází k řadě významných aktivit. Především to je uskutečnění 15. Evropského arachnologického kolokvia ve dnech 13.–18.7. 1994 v Českých Budějovicích. Dále založení zpravodaje Arachnologické sekce ČSE (první číslo vyšlo v lednu 1995). A konečně byla získána podpora Grantové agentury České republiky na projekt „Katalog pavouků České republiky“.

Ve všech třech případech nutno vyzdvihnout iniciativu a obětavou aktivitu RNDr. Vlastimila Růžičky, CSc. (*1953). Pokud jde o 15. Evropské arachnologické kolokvium, tak již Růžičkův zvucí projev na předchozím 14. kolokviu v Catanii (Sicilie) jednoznačně ovlivnil volbu ve prospěch Č. Budějovic. Projevil se jako rodilý organizátor a všech 98 vědeckých pracovníků, ale i 34 doprovázejících osob, mohlo odcházet s pocitem, že o ně bylo dobře pečováno. Úspěšně se ujal i funkce editora sborníku přednesených prací. Celkem bylo předneseno více než čtyřicet přednášek a vystaveno okolo dvaceti posterů. Stalo se cít, že vydatně pomáhali všichni členové naší sekce. Zvláště je nutno připomenout všestrannou vysoce obětavou pomoc, pěti členů rodiny Doc. MUDr. Pavla Kasala, CSc., plynně hovořících několika světovými jazyky.

V. Růžička iniciativně rediguje a tiskne zpravodaj Arachnologické sekce s názvem PAVOUK. Dosud vyšlo 19 čísel seznamujících čtenáře včas s konáním domácích (semináře, exkurze) i zahraničních akcí, o publikační činnosti členů sekce, o změnách jejich adres atp. Zpravodaj se významně podílel na koordinaci činnosti členstva při dokončování počítačové databáze ke katalogu. Jsou v něm vedeny přírůstky v seznamu pavouků zjištěných na území České republiky atp.

V. Růžička se plně věnoval ve funkci hlavního řešitele v rámci projektu „Katalog pavouků České republiky“ (BUCHAR & RŮŽIČKA 2002), který byl podpořen Grantovou agenturou České republiky ve dvou tříletých etapách (1996–2001). Katalog přináší údaje o 821 druzích, včetně jejich kartogramů vycházejících ze síťového mapování. V tom do značné míry navazuje na předchozí dílo prof. J. Buchara, na rozsáhlou činnost Pražského arachnologického centra i na intenzivní sběratelskou činnost v rámci nových center výzkumu, včetně

exkurzí zaměřených do oblastí, kde bylo dosud málo sbíráno. Výchozí databáze obsahuje 115 619 údajů od 26 arachnologů. V. Růžička se zasloužil i o vzornou redakční úpravu katalogu.

O existenci nových center svědčí následující přehled pořadatelů a míst, kde byly konány semináře po založení Arachnologické sekce České společnosti entomologické. Semináře byly tentokrát stále častěji celodenní a konány v sobotu. Číslo značí počet uskutečněných seminářů:

V. Bryja (Přírodovědecká fakulta Brno [1]), J. Buchar (Přírodovědecká fakulta, Praha [20]), J. Dolanský (Východočeské muzeum [2]), I. Fenclová (Západočeské

muzeum [1]), J. Hajer, (Katedra biologie Pedagogické fakulty UJEP, Ústí n.L. [4]), A. Kůrka (Národní muzeum [7]), Z. Majkus (Přírodovědecká fakulta, Ostrava [1]), S. Pekár (VÚ rostlinné výroby [1], Přírodovědecká fakulta Brno [1]), V. Růžička, (Entomologický ústav AV ČR, Č. Budějovice [6]). Rovněž diplomové práce jsou zadávány kromě Přírodovědecké fakulty v Praze, též na vysokých školách v Ostravě, v Ústí nad Labem a v Českých Budějovicích.

Stále se projevují snahy upevňovat tradiční dobré kontakty mezi českými a slovenskými arachnology.

Přišlo 29.1.2007, akceptované 22.10.2007

* Príspevok z konferencie "História a trendy arachnologického výskumu na Slovensku a v Čechách", konaného 9.–12.9.2004 vo Východnej (A contribution from conference " History and trends of arachnology research in Slovakia and Czech republic", 9.–12.9.2004, Východná)